

ВІДГУК
офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
Білозьорова Євгена Вікторовича
на дисертацію Головка Дмитра Вікторовича на тему
«Теоретико-правові концепції 1920–40-х рр.»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертації та зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертація Головка Дмитра Вікторовича присвячена науковій проблемі, значення якої виходить за межі історико-правової реконструкції окремого періоду. Йдеться про відновлення та теоретичне впорядкування української державно-правової думки 1920–40-х рр., сформованої в умовах поразки національно-визвольних змагань, втрати державної організації, політичної еміграції, розділеності українських земель між різними державами та жорсткої конкуренції доктрин, що пропонували відмінні моделі національного самозбереження. За таких обставин питання про природу держави, підстави суверенітету, юридичне оформлення нації, легітимність влади, роль провідної верстви та межі політичної свободи набували важливого змісту.

Наукова актуальність дослідження зумовлена тим, що українська державно-правова думка міжвоєнного періоду формувалася в умовах втрати державної незалежності, політичної еміграції, розчленування українських земель між різними державами, кризи національних політичних інститутів та ідейної конкуренції різних моделей організації державної влади. За таких історичних обставин особливого теоретичного значення набули питання природи держави, юридичних засад суверенітету, легітимності державної влади, співвідношення держави і нації, правових форм реалізації народного суверенітету, ролі політичної еліти у державотворчих процесах, а також меж державної влади і політичної свободи.

Актуальність дисертаційного дослідження істотно посилюється сучасними умовами розвитку української державності. Збройна агресія російської федерації проти України актуалізувала фундаментальні проблеми державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційної стійкості держави, легітимності публічної влади та забезпечення національної безпеки. За цих умов наукове осмислення концепцій українських правознавців і державознавців першої половини ХХ ст. набуває не лише історико-пізнавального, а й методологічного значення для сучасної юридичної науки. Звернення дисертанта до наукової спадщини В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського є обґрунтованим, оскільки дозволяє простежити еволюцію української державно-правової думки щодо правового обґрунтування державного суверенітету, організації публічної влади, конституційного ладу, національного самовизначення та інституційних механізмів забезпечення державності.

Водночас актуальність роботи визначається сучасним станом наукової розробленості зазначеної проблематики. Незважаючи на наявність значної кількості історико-правових, політико-правових, історичних та філософських досліджень, присвячених окремим представникам української державницької думки, їхній науковий доробок тривалий час аналізувався переважно ізольовано. Предметом спеціальних досліджень були концепція територіального патріотизму В. Липинського, державницька історіософія С. Томашівського, консервативна політична доктрина В. Кучабського, соціологічна концепція права С. Дністрянського, конституційно-правові погляди О. Ейхельмана та теорія нації В. Старосольського. Водночас комплексний порівняльний аналіз зазначених концепцій як складових єдиного українського державно-правового дискурсу досі фактично не здійснювався. Саме цю наукову прогалину прагне заповнити дисертант, інтегруючи відповідні концепції в єдине теоретико-правове дослідницьке поле, виявляючи їхні концептуальні взаємозв'язки, відмінності та спільні методологічні засади.

Позитивної оцінки заслуговує обраний автором методологічний підхід, який не обмежується введенням до сучасного наукового обігу малодосліджених або тривалий час ідеологічно маргіналізованих концепцій. Дисертація орієнтована на критичне дослідження внутрішньої структури відповідних державно-правових доктрин, їхнього категоріального апарату, нормативних передумов, теоретичних конструкцій, історичних обмежень та потенціалу їх використання у сучасній юридичній науці. Саме такий підхід свідчить про належний рівень теоретико-правового осмислення досліджуваної проблематики та відмежовує роботу від суто історико-бібліографічного опису розвитку української політико-правової думки.

Предметне поле дисертації охоплює дві взаємопов'язані традиції української державно-правової думки. Перша представлена консервативним напрямом, репрезентованим працями В. Липинського, С. Томашівського та В. Кучабського, в яких центральне місце посідають питання організації державної влади, політичної еліти, державної дисципліни, історичної традиції, територіального патріотизму та військово-політичних засад забезпечення державності. Другу становлять державно-правові концепції С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського, присвячені проблемам народного суверенітету, конституціоналізму, соціальної природи права, прав людини, прав нації та правових засад функціонування демократичної держави. Комплексне дослідження зазначених доктрин дозволяє розглядати українську державно-правову думку міжвоєнного періоду як цілісну, внутрішньо диференційовану систему теоретичних концепцій, об'єднаних спільною проблематикою становлення української державності.

Дослідження виконано відповідно до планових наукових досліджень Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Українського державного

університету імені Михайла Драгоманова від 30 березня 2023 року (протокол № 4). Автор обґрунтовано пов'язує результати дослідження з реалізацією положень Плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», затвердженого Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року, Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про цілі Сталого розвитку України на період до 2030 року», а також із пріоритетними напрямками розвитку юридичної науки та наукових досліджень, визначеними в умовах забезпечення національної безпеки та функціонування держави в період воєнного стану.

Таким чином, тема дисертації є актуальною в теоретичному та практичному вимірах, відповідає сучасним потребам розвитку юридичної науки, узгоджується з пріоритетними напрямками наукових досліджень у сфері державотворення та правотворення, а також має істотне значення для поглиблення сучасних уявлень про еволюцію української державно-правової думки, теорію державного суверенітету, конституціоналізму та національної державності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу та систематизації провідних українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр., з'ясуванні їхніх ідейно-теоретичних засад, методологічних підходів, а також визначенні їхнього значення в умовах правових, політичних і соціально-економічних трансформацій відповідного історичного періоду. Для реалізації поставленої мети автором сформульовано завдання, що охоплюють дослідження стану наукової розробки проблематики, обґрунтування методологічної основи роботи, аналіз теоретико-правових концепцій шести українських мислителів та узагальнення спільних і відмінних рис їхніх наукових підходів. Поставлені завдання є внутрішньо узгодженими, відповідають структурі дисертації та належним чином відображені у сформульованих автором висновках.

Об'єктом дослідження визначено закономірності формування та розвитку теоретико-правових поглядів українських правознавців і мислителів 1920–40-х рр., тоді як предметом дослідження виступають їхні теоретико-правові концепції, а також їхній вплив на процеси правотворчості, правозастосування і державотворення в Україні. Обраний предмет дослідження характеризується комплексністю та зумовлює необхідність використання широкого кола джерел різної правової природи, зокрема доктринальних праць, політичної публіцистики, конституційних проєктів, епістолярної спадщини та сучасних наукових досліджень. Незважаючи на міждисциплінарний характер роботи, її основні результати сформульовано в межах предметного поля теорії та історії держави і права.

Методологічну основу дисертації становить поєднання загальнотеоретичних, історико-правових та спеціально-юридичних підходів,

застосованих з урахуванням предмета дослідження (українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр.).

Дослідження побудоване на засадах наукової об'єктивності, історичної конкретності, системного бачення та послідовного зіставлення концептуальних положень у межах того інтелектуального середовища, в якому формувалися уявлення про державність, суверенітет, націю, еліту та правовий порядок.

Структура дисертації є логічною, послідовною та відповідає поставленій меті й завданням дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій за темою дисертації, вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 192 сторінки, із яких 153 сторінки припадає на основний текст; список використаних джерел налічує 126 найменувань. Побудова роботи забезпечує логічний перехід від аналізу історіографічних і методологічних засад дослідження до характеристики окремих теоретико-правових концепцій та їх подальшого типологічного узагальнення.

Перший розділ дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження державно-правових концепцій 1920–40 рр.» присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження державно-правових концепцій 1920–40-х рр. У підрозділі 1.1 автор аналізує стан наукової розробки проблеми, простежує етапи повернення української міжвоєнної та еміграційної правової думки до сучасного наукового обігу та обґрунтовує необхідність її комплексного теоретико-правового осмислення. Переконливим є висновок про те, що попри значний масив наукових праць ця проблематика досі не отримала цілісного узагальнення. У підрозділі 1.2 належну увагу приділено методології дослідження, яку автор розглядає як інструмент наукової реконструкції державно-правових ідей із урахуванням їх історичного контексту, джерельної бази та особливостей понятійного апарату.

Другий розділ «Консервативні теоретико-правові доктрини розбудови української державності» присвячено аналізу консервативного напрямку української державно-правової думки. Послідовно розкрито концепції В. Липинського, С. Томашівського та В. Кучабського, які, попри відмінності у своїх підходах, об'єднані прагненням віднайти ефективну модель української державності. Автор переконливо показує, що в центрі їхніх доктрин перебувають питання політичної організації суспільства, ролі провідної верстви, законності, державної дисципліни та історичної тягlosti української державницької традиції. У підрозділі 2.1 комплексно досліджено державно-правову концепцію В. Липинського. Аргументовано розкрито зміст його вчення про територіальний патріотизм, провідну верству, класократію, гетьманат, законність, місцеве самоврядування та взаємовідносини держави і церкви. Автору вдалося показати внутрішню логіку цієї доктрини як цілісної моделі організації державної влади. У підрозділі 2.2 проаналізовано державно-правові погляди С. Томашівського. Особливу увагу приділено його

концепції історичної спадкоємності української державності, ролі Галичини у державотворчих процесах, значенню політичного компромісу, моральної відповідальності провідників та культурно-освітніх передумов розвитку нації. Вдалим є зіставлення окремих положень його доктрини з концепцією В. Липинського. Підрозділ 2.3 присвячено аналізу теоретико-правових поглядів В. Кучабського. Автор обґрунтовано акцентує увагу на військово-політичному реалізмі мислителя, його розумінні ролі еліти, політичної дисципліни, обороноздатності держави та впливу міжнародного середовища на процеси українського державотворення.

У третьому розділі «Національно-державницький напрям української державно-правової думки» досліджено національно-державницький напрям української державно-правової думки, представлений працями С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського. Автор переконливо демонструє, що ці мислителі сформували ґрунтовні теоретико-правові концепції, у центрі яких перебували проблеми народного суверенітету, конституціоналізму, права на самовизначення, місцевого самоврядування, прав людини та правової природи держави. У підрозділі 3.1 проаналізовано вчення С. Дністрянського про соціальну природу права, народний суверенітет, право на самовизначення та конституційну організацію державної влади. У підрозділі 3.2 розкрито основні положення конституційно-правової концепції О. Ейхельмана, зокрема його федералістську модель державного устрою, бачення системи публічної влади та місцевого самоврядування. У підрозділі 3.3 досліджено теоретико-правові ідеї В. Старосольського щодо соціальної природи права, теорії нації, державності та правосуб'єктності українського народу.

Висновки до розділів та загальні висновки логічно впливають зі змісту проведеного дослідження й узгоджуються з поставленими завданнями. Автору вдалося систематизувати основні державно-правові концепції української політико-правової думки міжвоєнного періоду, визначити їхні спільні засади та концептуальні відмінності, а також сформулювати обґрунтовані висновки щодо їх значення для розвитку української державно-правової доктрини. Загалом результати дослідження справляють позитивне враження, а наведені положення є достатньо аргументованими та послідовними.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною кваліфікаційною науковою працею. Сформульовані положення наукової новизни, теоретичні узагальнення та висновки одержані здобувачем особисто. Використані в роботі ідеї, положення і тексти інших авторів супроводжуються посиланнями на відповідні джерела. Характер викладу засвідчує здатність дисертанта самостійно визначати дослідницьку проблему, працювати з різномірним корпусом історико-правових матеріалів, зіставляти доктринальні позиції та формулювати узагальнення теоретичного рівня.

У публікаціях, наведених у переліку праць, що засвідчують апробацію результатів, дисертація містить лише ті положення, що віднесені автором до

його власного наукового доробку. Основні результати, що виносяться на захист, відображені насамперед у одноосібних фахових статтях здобувача.

Достовірність і наукова новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Достовірність результатів дослідження забезпечується належною джерельною базою, використанням сучасного методологічного інструментарію та внутрішньою логікою викладу. Список використаних джерел охоплює 126 найменувань, серед яких праці українських правознавців, конституційні проекти, архівні матеріали, історико-правові та політико-правові дослідження. Позитивно слід відзначити широке залучення першоджерел, що надало дослідженню належної наукової обґрунтованості та дозволило відтворити авторські концепції без спрощень і довільних інтерпретацій.

Наукова новизна дисертації полягає у комплексному дослідженні української державно-правової думки 1920–40-х рр. як цілісного інтелектуального явища. Автору вдалося не лише проаналізувати погляди окремих мислителів, а й виявити спільні закономірності розвитку української юридичної думки, окреслити її концептуальні напрями та визначити особливості обґрунтування ідеї української державності.

До найбільш вагомих результатів належать порівняльний аналіз українських і європейських державно-правових концепцій міжвоєнного періоду, поглиблення наукового розуміння консервативного та національно-державницького напрямів української правової думки, а також нове осмислення окремих положень вчень В. Липинського, С. Томашівського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського.

Загалом положення наукової новизни є змістовно пов'язаними з матеріалами дисертації, достатньо аргументованими та логічно впливають із проведеного дослідження. Одержані результати мають теоретичне значення, сприяють поглибленню сучасних уявлень про розвиток української державно-правової думки та можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у галузі теорії та історії держави і права.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність дисертаційного дослідження полягає в тому, що його результати формують цілісне концептуальне підґрунтя для подальшого розвитку української державно-правової науки та поглиблення осмислення національної правової традиції. Запропоновані висновки й авторська систематизація можуть бути використані у науково-дослідній роботі під час вивчення історії української державно-правової думки, теорій державного суверенітету, політичної нації, правової держави, конституціоналізму, еліти, національного самовизначення та інших фундаментальних проблем юридичної науки. Водночас вони створюють методологічну основу для порівняльно-правових досліджень і переосмислення процесів рецепції європейських державно-правових ідей в українській інтелектуальній традиції.

Результати дослідження мають вагоме значення для освітнього процесу. Вони можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників, силабусів, лекційних курсів, семінарських занять, а також під час викладання навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Філософія права», «Історія вчень про державу і право», «Історія держави і права України». Дисертація сприяє утвердженню цілісного бачення української державно-правової думки як самостійного явища європейської правової цивілізації та розширює зміст юридичної освіти шляхом інтеграції концепцій, що тривалий час залишалися недостатньо дослідженими або були витіснені з наукового обігу.

Окремі положення дисертації можуть бути використані в експертно-аналітичній та нормопроєктній діяльності під час підготовки аналітичних матеріалів, розроблення стратегічних документів і формування державної політики у сферах забезпечення національної єдності, зміцнення державної стійкості, розвитку правової культури та суспільної консолідації. Звернення до історичної державно-правової спадщини у цьому контексті має не ретроспективний, а прикладний характер, оскільки дозволяє виявити сталі закономірності розвитку української державності та їх значення для сучасного конституційного процесу.

Практична імплементація висновків дослідження повинна здійснюватися виключно крізь призму чинної конституційної моделі України, принципів демократії, верховенства права, поваги до прав людини та міжнародно-правових стандартів. Саме такий підхід забезпечує науково обґрунтоване, критичне й юридично коректне використання історичних державно-правових доктрин у сучасній правотворчій, правозастосовній та науково-експертній практиці.

Публікації. Основні положення, висновки та узагальнення дисертації відображено у семи наукових публікаціях: трьох одноосібних статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, та чотирьох працях, що засвідчують апробацію матеріалів на міжнародних і всеукраїнських наукових заходах. Тематика публікацій відповідає змісту дисертації та охоплює концепції В. Кучабського, О. Ейхельмана, В. Липинського, В. Старосольського й інші питання української державно-правової думки. Повнота оприлюднення основних результатів є достатньою.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження загалом, вважаю необхідним висловити низку зауважень і поставити питання, що потребують уточнення під час публічного захисту.

1. Формулювання теми «Теоретико-правові концепції 1920–40-х рр.» має надмірно узагальнений характер і формально претендує на охоплення всієї світової правової думки цієї доби. Фактично ж дисертація присвячена українській державно-правовій думці та концепціям шести конкретних мислителів. У вступі на с. 23-24 названо В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського,

однак критерії добору саме цих постатей окремо не систематизовано. Поза межами дослідження залишилися інші автори, чий доробок також належить до міжвоєнної української політико-правової думки. Під час захисту доцільно пояснити критерії репрезентативності обраного персонального корпусу та обґрунтувати, чи не мала б назва прямо вказувати на український характер досліджуваних концепцій.

2. Одне з положень, заявлених як одержане вперше, полягає у системному аналізі українських концепцій у зіставленні із загальноєвропейськими правовими ідеями 1920–40-х рр. (с. 26). У тексті наявні численні згадки про Ж. Сореля, В. Парето, Г. Моску, соціологічне праворозуміння, класичний конституціоналізм, федералізм і західноєвропейські політико-правові впливи. Проте порівняння не оформлене як послідовна аналітична модель: не визначено єдиного кола європейських доктрин, критеріїв зіставлення, рівнів рецепції та показників оригінальності українських концепцій. Під час захисту авторові варто конкретизувати, за якими ознаками встановлювалися запозичення, творча адаптація, паралельний розвиток або принципова відмінність українських учень.

3. У роботі простежується термінологічна непослідовність у класифікації другого напрямку української державно-правової думки. Назва третього розділу на с. 115 визначає його як «національно-державницький», тоді як у загальному висновку (п. 8) на с. 171 використано поняття «національно-демократичний напрям». Ці терміни перетинаються, але не є тотожними: «національно-державницький» характеризує орієнтацію на створення та правове оформлення національної держави, а «національно-демократичний» передбачає конкретні демократичні засади легітимації й організації влади. С. Дністрянський, О. Ейхельман і В. Старосольський справді розробляли народний суверенітет, конституціоналізм, права людини та правову державу, проте для запропонованої типології необхідно або послідовно використовувати один термін, або визначити співвідношення обох понять і чіткі критерії відмежування цього напрямку від консервативного.

Наведені зауваження мають дискусійний, методологічний та уточнювальний характер. Вони не спростовують основних результатів дисертації, не нівелюють її наукової новизни та не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Поставлені питання окреслюють напрями подальшого поглиблення дослідження та можуть стати предметом змістовної наукової дискусії під час захисту.

Загальний висновок. Дисертація Головка Дмитра Вікторовича на тему «Теоретико-правові концепції 1920–40-х рр.» є самостійною, завершеною та змістовно цілісною кваліфікаційною науковою працею, в якій вирішено актуальне наукове завдання щодо комплексної реконструкції, систематизації та теоретико-правової оцінки українських державно-правових концепцій міжвоєнної доби.

Одержані результати мають значення для розвитку теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, юридичної освіти та

завершеною та змістовно цілісною кваліфікаційною науковою працею, в якій вирішено актуальне наукове завдання щодо комплексної реконструкції, систематизації та теоретико-правової оцінки українських державно-правових концепцій міжвоєнної доби.

Одержані результати мають значення для розвитку теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, юридичної освіти та подальших досліджень української інтелектуальної традиції. Здобувач продемонстрував належну фахову підготовку, здатність працювати з першоджерелами, використовувати методологію історико-правового та теоретико-правового аналізу, здійснювати порівняння доктрин і формулювати власні узагальнення.

Основні наукові результати повно відображено у публікаціях і апробовано на міжнародних та всеукраїнських наукових заходах. Зміст роботи відповідає спеціальності 081 «Право», а висловлені у відгуку зауваження не знижують її загальної наукової цінності.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю положень і висновків, теоретичним та практичним значенням, структурою й оформленням дисертація Головка Дмитра Вікторовича «Теоретико-правові концепції 1920–40-х рр.» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з подальшими змінами та доповненнями) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Доцент кафедри теорії, історії та філософії права

Національної академії внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, доцент

Євген БІЛОЗЬОРОВ

Відомо засвідчує

Проректор НАУС

Олег Гарасим